

آموزه‌های اخلاقی و تربیتی قرآن کریم و نقش آن در پیشگیری از جرائم

محمد رضا مظفری^۱ | عزیز الله فصیحی^۲

چکیده

پیشگیری از جرائم و آسیب‌های اجتماعی یکی از دغدغه‌های اساسی نظام‌های حقوقی، تربیتی و دینی است. آموزه‌های اخلاقی و تربیتی قرآن کریم با تأکید بر فطرت پاک انسانی و هدایت آن به سوی تعالی، ظرفیت بالایی برای کاهش انحرافات فردی و اجتماعی دارند. این آموزه‌ها از طریق تقویت کنترل درونی، سلامت روانی، تقید به ارزش‌ها و ایجاد سبک زندگی مبتنی بر ایمان، در پیشگیری از بزه‌کاری و جرائم، نقش بسزایی ایفا می‌نمند. هدف این پژوهش، بررسی نقش آیات اخلاقی و تربیتی قرآن در پیشگیری از جرائم و تبیین راهکارهای قرآنی برای ارتقای امنیت اخلاقی در جامعه است. سؤال محوری تحقیق این است که چگونه آموزه‌های قرآنی می‌تواند در کاهش جرائم اجتماعی و بزه‌کاری مؤثر باشد؟ پژوهش حاضر با روش توصیفی - تحلیلی و با بهره‌گیری از منابع تفسیری، روایی و مطالعات جرم‌شناختی، به واکاوی آموزه‌های تربیتی قرآن پرداخته است. تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد که مفاهیم بنیادینی مانند تقوا، صداقت، عفاف، عدالت ورزی، صبر و پرهیز از منکرات، در کنترل تمایلات ناهنجار و کاهش رفتارهای مجرمانه مؤثر است. همچنین فاصله گرفتن از این اصول زمینه‌ساز بروز انحرافات و فروپاشی انسجام اخلاقی و اجتماعی است. لذا پژوهش نتیجه می‌گیرد که آموزه‌های قرآنی می‌تواند مبنای مؤثر برای برنامه‌ریزی‌های پیشگیرانه در حوزه تربیت و حقوق فراهم آورد.

کلیدواژه‌ها: قرآن کریم، پیشگیری از جرم، اخلاق اسلامی، کنترل درونی، آسیب اجتماعی، تربیت قرآنی

۱. ماستری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده فقه و حقوق، جامعه المصطفی العالمیه (نماینده افغانستان)، کابل، افغانستان

۲. ماستری جزا و جرم‌شناسی، استاد دانشگاه خاتم النبیین، کابل، افغانستان

مقدمه

دین مقدس اسلام، دینی جامع و کامل است؛ به این معنا که از زمان نزول آن تا روز قیامت، پاسخگوی نیازهای فردی و اجتماعی بشر در همه ابعاد زندگی خواهد بود. تمام برنامه‌ها و اقدامات این دین الهی در راستای هدایت، رشد و تعالی انسان‌ها طراحی شده و از جمله این اقدامات، نزول کتب آسمانی، ارسال پیامبران، نصب اوصیای الهی و ارائه راهکارهای تربیتی و اخلاقی به بشر است. موضوع پیشگیری از جرائم در پرتو تبیین آموزه‌های اخلاقی و تربیتی قرآن، به این معنا است که هرگاه فردی به این آموزه‌ها عمل کرده و به آیات اخلاقی و تربیتی قرآن پایبند باشد، می‌تواند زندگی سالم، اخلاق‌محور و خالی از جرم و انحراف را تجربه کند. بر همین اساس، قرآن کریم موضوعاتی مانند عقاید، اخلاق و احکام را تحلیل و تبیین نموده است. هرچند که برخی آیات با رویکرد فقهی - به‌ویژه در حوزه فقه جزایی - کمتر مورد توجه قرار گرفته است؛ اما تحقیق حاضر تلاش دارد با نگاهی فقهی به تحلیل این آیات بپردازد. جرائم و انحرافات اجتماعی از چالش‌های جدی در هر جامعه‌ای به شمار می‌رود. از این‌رو ضروری است این پدیده‌ها بر اساس آیات قرآن - که تبیان هر چیزی و راهنمای روشن زندگی بشر است - مورد ارزیابی و سنجش قرار گیرد تا جامعه در پرتو آن، مسیر پیشگیری از انحرافات و آسیب‌های اجتماعی را به‌درستی ترسیم کند. یکی از معضلات شایع در جوامع اسلامی نیز وقوع جرائم است؛ درحالی‌که مسلمانان روزانه با قرآن در ارتباطند و تلاوت آن جزء برنامه‌های عبادی‌شان است. پس این پرسش به‌درستی مطرح می‌شود که چرا با وجود چنین ارتباطی، بهره‌گیری اخلاقی و تربیتی از قرآن کمتر تحقق یافته است؟ پرسش اصلی این تحقیق عبارت است از: آموزه‌های اخلاقی و تربیتی قرآن کریم چه نقشی در پیشگیری از جرائم دارد؟ پژوهش حاضر در پی پاسخ مستند و عقلانی به این پرسش است.

۱. مفاهیم

یکی از مباحث کاربردی برای فهم مطلب و متن یک مقاله، بحث مفهوم‌شناسی است؛ زیرا مفاهیم نقش کلیدی و اساسی در فهم مطالب دارد. بر اساس این ضرورت خوب است مفاهیم چندی را که نقش بیشتر دارد، مورد بحث و بررسی قرار خواهیم داد.

۱- ۱. مفهوم اخلاق

اخلاق: حالتی پایدار در نفس انسان است که بر اساس آن، افعال (کارها) - چه نیک و چه بد - بدون نیاز به فکر و تأمل از او صادر می‌شود. «خُلُق» به معنای سرشت و طبع نیز آمده است. علم اخلاق، دانشی است که موضوع آن بررسی احکام ارزشی مربوط به اعمالی است که به نیکی یا بدی توصیف می‌شود. هم‌چنین اخلاقی به معنای هماهنگی با قواعد اخلاقی یا قوانین رفتاری پذیرفته‌شده در جامعه است. اخلاق به معنای ادب هم به کار رفته است؛ یعنی اخلاق نیکو و صفات پسندیده‌ای که موجب شگفتی و تحسین می‌شود (عبدالمنعم، بی‌تا: ۱، ۱۰۹).

اخلاق را با توجه به آثار و نمودهای رفتاری آن نیز می‌توان تعریف کرد. گاهی عملی از انسان سر می‌زند که ممکن است موقتی و ناپایدار باشد؛ اما وقتی یک رفتار - مانند بخل یا حسد یا سخاوت - به صورت مستمر از فرد دیده شود، نشان‌دهنده یک ویژگی درونی و پایدار در شخصیت او است. این ویژگی درونی را «خُلُق» یا «اخلاق» می‌نامند. ابن مسکویه خُلُق را حالتی در نفس می‌داند که انسان را بدون نیاز به تفکر، به سوی انجام عملی خاص سوق می‌دهد. بر همین اساس، اخلاق به دو دسته تقسیم می‌شود: یکی صفات نیکویی که منبع رفتارهای پسندیده است و به آن‌ها «ملکات فضیله» می‌گویند و دیگری، صفات ناپسندی که منشأ اعمال بد است و به عنوان «ملکات رذیله» شناخته می‌شود. از این منظر، علم اخلاق دانشی است که به بررسی این صفات خوب و بد، منشأ آن‌ها و آثارشان در رفتار انسان می‌پردازد (شیرازی، ۱۳۸۴: ۲۵).

۲- ۱. مفهوم تربیت

تربیت واژه‌ای عربی و در لغت به معانی پروراندن، آموختن و برتری بخشیدن به فرد یا چیزی به کار می‌رود. این واژه در متون مختلف، مفاهیم گوناگونی را در بر می‌گیرد؛ از جمله: ادب‌آموزی، تهذیب اخلاق، و هدایت رفتاری مطابق با هنجارهای اجتماعی. در برخی متون، «تربیت» حتی به تأمین خوراک و روزی یا رسیدگی به نیازهای جسمی و روانی اشاره دارد. در معنای خاص‌تر، تربیت بدنی به تمرینات ورزشی اطلاق می‌شود و دستگاه‌هایی که مسئولیت امور ورزشی را بر عهده دارند نیز در زمره نهادهای تربیتی قرار می‌گیرند. تربیت

روانی یا روحی به مجموعه اصولی اطلاق می‌شود که هدف آن رشد متعادل روان کودک، پیشگیری از آسیب‌های روانی، و شکوفایی استعدادهای درونی او است. فرد «با تربیت» کسی است که رفتاری پسندیده، باادب و آگاه دارد (ر. ک. دهخدا، ۱۳۹۰: ۱، ۷۲۰).

۳-۱. مفهوم جرم

واژه «جرم» در علم حقوق به دو معنای محدود و گسترده به کار می‌رود. در معنای محدود، جرم به هر فعل یا ترک فعلی گفته می‌شود که در قانون برای آن مجازات یا اقدامات تأمینی تعیین شده است. در این تعریف، دخالت نهادهای رسمی، محور اصلی تلقی می‌شود و برخورد آن اغلب جنبه کیفری دارد. همچنین صراحت قانون در مجرمانه شناختن یک رفتار شرط لازم برای تحقق جرم است. بنابراین اگر رفتاری با وجود ناسازگاری شدید با هنجارهای اخلاقی یا اجتماعی، از سوی قانون جرم محسوب نشود، مشمول پیگرد کیفری نخواهد بود. معنای گسترده جرم، به رفتاری گفته می‌شود که با ارزش‌ها و هنجارهای پذیرفته شده در جامعه در تضاد باشد؛ خواه در قوانین کیفری جرم تلقی شده باشد یا نه. در این نگاه، حتی برخی کنش‌های غیراخلاقی یا انحرافی نیز جرم تلقی می‌شود، به‌ویژه اگر به انسجام اجتماعی آسیب برسانند. بر همین اساس، برخی اندیشمندان، هرگونه مخالفت با وجدان جمعی جامعه را نوعی جرم می‌دانند. به‌طور کلی، در معنای وسیع، جرم نه فقط نقض قانون، بلکه هر نوع انحراف از نظم و هنجار اجتماعی تلقی می‌شود (خسروی، ۱۳۸۷: ۲۲).

۴-۱. مفهوم پیشگیری

واژه «پیشگیری» در زبان فارسی معادل «وقایه» در زبان عربی است. «وقایه» به معنای نگهداری و جلوگیری است و در فارسی، پیشگیری به مفاهیمی چون پیش‌دستی کردن، هشدار دادن و آگاه‌سازی اشاره دارد. در حوزه جرم‌شناسی، این واژه بیشتر به مفهوم پیش‌دستی در جلوگیری از وقوع جرم به کار می‌رود؛ یعنی مجموعه تدابیر و اقدامات پیشگیرانه‌ای که مسئولان برای کاهش احتمال ارتکاب جرم اتخاذ می‌کنند. از نظر اصطلاحی، پیشگیری به معنای پیش‌بینی، شناسایی و ارزیابی عوامل مؤثر در وقوع جرم و سپس اجرای اقدامات

لازم برای کاهش یا حذف آن عوامل است. در خصوص تعریف و محدوده پیشگیری، دو دیدگاه عمده وجود دارد: دیدگاه اول، پیشگیری را شامل هرگونه اقدام علیه جرم می‌داند، حتی اگر پس از وقوع جرم انجام شود. این تعریف موسع، اقدامات پس از جرم را نیز در برمی‌گیرد. دیدگاه دوم، که مورد تأیید بیشتر جرم‌شناسان است، پیشگیری را ناظر بر اقداماتی می‌داند که پیش از وقوع جرم و با هدف جلوگیری از تحقق آن انجام می‌گیرد (عسکری و دیگران، ۱۳۹۱).

تعریف ارائه‌شده از پیشگیری نیازمند تحلیل دقیق‌تر و بررسی مفاهیم کلیدی به‌کاررفته در آن است. یکی از واژگان مهم در این تعریف، «پیش‌بینی» است. این واژه به معنای آن است که فرد آگاه یا مسئول، پیش از وقوع جرم، برداشتی کلی و ابتدایی از موقعیت‌ها و زمینه‌های جرم‌زا دارد. البته این مرحله در حد یک شناخت اجمالی و کلی باقی می‌ماند. در گام بعدی، فرایند «شناسایی» مطرح می‌شود؛ به این معنا که فرد یا نهاد مسئول، با دقت بیشتری مکان‌ها یا شرایطی را که احتمال بروز جرم در آن‌ها بیشتر است، مشخص می‌کند. این مرحله زمینه را برای اقدام مؤثر فراهم می‌سازد. پس از شناسایی و ارزیابی موقعیت‌های پرخطر، نوبت به مرحله «اقدام» می‌رسد. در این مرحله، با هدف مقابله با جرم، تدابیر و راهکارهایی طراحی و اجرا می‌شود. این اقدامات ممکن است دو هدف را دنبال کنند: اول ریشه‌کن ساختن جرم یا انحراف؛ به‌گونه‌ای که وقوع آن به‌طور کامل متوقف شود؛ دوم کاهش میزان جرم در جامعه، حتی اگر به حذف کامل آن منجر نشود. درواقع پیشگیری همواره میان حذف و کاهش جرم در نوسان است.

۲. انواع پیشگیری

پیشگیری از جرم را می‌توان از زوایای گوناگون دید و تقسیم‌بندی کرد. تبیین انواع پیشگیری نقش مهمی در روشن شدن موضوع تحقیق دارد. یکی از تقسیمات رایج، تقسیم پیشگیری به اجتماعی و وضعی است. این تقسیم بر پایه یک منطق مشخص صورت گرفته است: حذف یکی از اضلاع مثلث جرم، یعنی فرصت ارتکاب آن. هدف اصلی در این نوع پیشگیری، از بین بردن فرصت‌های جرم و کاهش شرایط مساعد برای ارتکاب آن توسط مجرم است تا زمینه وقوع جرم به‌طور کامل حذف شود. اینک تفصیل این تقسیم‌بندی:

۲-۱. پیشگیری وضعی

پیشگیری وضعی به این معناست که پیش از وقوع جرم، باید فرصت ارتکاب آن را از مجرم سلب کرد. هدف، کاهش یا حذف شرایطی است که امکان انجام جرم را فراهم می‌کند. برای نمونه، نصب سیستم‌های امنیتی مانند دزدگیر در وسایل نقلیه باعث می‌شود در صورت اقدام به سرقت، دستگاه فعال شده و مجرم فرصت ادامه جرم را از دست بدهد. همچنین نصب نورافکن یا چراغ‌های قوی در معابر تاریک می‌تواند مانع ارتکاب جرائمی مانند سرقت یا راهزنی شود؛ زیرا فضا را برای مجرم ناامن می‌کند.

۲-۲. پیشگیری اجتماعی

برای تبیین دقیق پیشگیری اجتماعی، توجه به دو نکته اساسی ضروری است:

الف. افزایش آگاهی عمومی: یکی از عوامل مهم در بروز جرم، ناآگاهی افراد از قوانین و جرائم تعریف شده در نظام حقوقی است. افراد بسیاری به دلیل نداشتن آگاهی کافی، ناخواسته مرتکب جرم می‌شوند. بنابراین آموزش حقوقی و ارتقای سطح آگاهی جامعه درباره قوانین، جرائم و پیامدهای آن‌ها، نقش مؤثری در کاهش بزه‌کاری دارد. فرد زمانی می‌تواند از ارتکاب جرم خودداری کند که شناخت درست و دقیقی از جرم و آثار آن داشته باشد.

ب. تربیت صحیح افراد: تربیت درست به‌ویژه در میان نوجوانان و جوانان، نقش کلیدی در پیشگیری از جرم دارد. تربیت به معنای پرورش و هدایت استعدادهای درونی انسان در مسیر درست است. زمانی که فرد در مسیر صحیح رشد یابد و ارزش‌های اخلاقی را بشناسد، احتمال کج‌روی و گرایش به جرم کاهش می‌یابد (خلفی، ۱۳۸۸: ۲۰).

در مجموع، پیشگیری اجتماعی بر عوامل فرهنگی، آموزشی و تربیتی تمرکز دارد و به‌جای مقابله مستقیم با جرم، به اصلاح بسترهای اجتماعی و انسانی آن می‌پردازد.

۳. آیات تربیتی و پیشگیری از جرائم

با مراجعه به قرآن کریم، روشن می‌شود که یکی از اهداف اساسی این کتاب آسمانی، تربیت انسان است. خداوند در آیات مختلف، پرورش اخلاقی، فکری و رفتاری انسان‌ها را مورد تأکید قرار داده است. به‌عنوان نمونه، در برخی آیات، هدف از بعثت پیامبر اسلام (ص)

تربیت و تزکیه انسان‌ها معرفی شده است؛ چنان‌که می‌فرماید: «يُزَكِّيهِمْ وَيَعْلَمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ» (جمعه: ۲). این آیه به‌روشنی نشان می‌دهد که تهذیب نفس و رشد اخلاقی، از اهداف بعثت انبیا است. قرآن کریم برنامه‌ای جامع برای همه ابعاد زندگی بشر دارد؛ از مسائل اخلاقی و تربیتی گرفته تا اعتقادی، عبادی و احکام فردی و اجتماعی. در بُعد تربیتی، قرآن با تأکید بر ارزش‌هایی چون صداقت، عدالت، احترام به حقوق دیگران، کنترل نفس و پرهیز از ظلم، به‌صورت غیرمستقیم نقش مهمی در پیشگیری از جرائم ایفا می‌کند. بررسی این آیات نشان می‌دهد که آموزه‌های قرآنی اگر در زندگی فردی و اجتماعی نهادینه شود، می‌تواند زمینه بروز بسیاری از جرائم و آسیب‌های اجتماعی را از بین ببرد.

۱-۳. آیه دوم سوره جمعه

یکی از دیدگاه‌های رایج در مطالعات قرآنی، نگرش تربیتی به آیات الهی است. برخی از مفسران و اندیشمندان با رویکردی حداکثری، معتقدند که همه آیات قرآن جنبه تربیتی دارد و هدف اصلی آن، هدایت و پرورش انسان است. در تأیید این دیدگاه، می‌توان به آیاتی اشاره کرد که قرآن را کتاب هدایت معرفی می‌کنند؛ مانند آیه اول سوره بقره: «ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» (بقره: ۲) که صراحتاً قرآن را هدایت‌گر اهل تقوا می‌داند. اگر هدایت را معادل یا بخشی از فرایند تربیت بدانیم، می‌توان گفت تربیت در قالب هدایت و رساندن به مقصود، نقش محوری در قرآن دارد. علاوه بر این، قرآن کریم در آیات متعدد خود را شفا، ذکر و رحمت معرفی می‌کند که همه این تعابیر، جنبه تربیتی و اصلاحی دارد و به رشد فکری، اخلاقی و روانی انسان اشاره دارد. البته برخی منتقدان این دیدگاه، بر این باورند که نمی‌توان تمام آیات قرآن را تربیتی دانست؛ زیرا آیاتی مانند فواتح سور یا آیات صرفاً تاریخی، جنبه‌های مستقیم تربیتی ندارد. با این حال، حتی این آیات نیز می‌توانند به‌صورت غیرمستقیم پیام‌های اخلاقی و اعتقادی منتقل کنند.

در تأیید نگاه تربیتی قرآن، این آیه نمونه‌ای روشن است: «هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيَعْلَمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ؛ او کسی است که در میان جمعیت درس‌نخوانده رسولی از خودشان برانگیخت که آیاتش را بر آن‌ها می‌خواند و آن‌ها را تزکیه می‌کند و به آنان کتاب (قرآن) و

حکمت می‌آموزد هرچند پیش از آن در گمراهی آشکاری بودند» (جمعه: ۲۹).

در این آیه، هدف بعثت پیامبر اکرم^(ص) خواندن آیات الهی، تزکیه (پاک‌سازی درون) و آموزش کتاب و حکمت معرفی شده است. به روشنی دیده می‌شود که «تزکیه» بر «تعلیم» مقدم داشته شده و این ترتیب نشان می‌دهد که تلاوت قرآن و تأثیر روحی آن، زمینه‌ساز تربیت و اصلاح رفتار است. این آیه به بعد الهی بعثت اشاره دارد و نشان می‌دهد که نبوت، منصبی الهی و مبتنی بر لیاقت معنوی است، نه موقعیت اجتماعی یا مادی. از این رو، پیام آیه فراتر از بستر تاریخی‌اش، الگویی تربیتی برای تمام دوران‌ها ارائه می‌دهد.

۲-۳. آیات تربیتی سوره حجرات

سوره مبارکه حجرات یکی از سوره‌های شاخص قرآن کریم در حوزه اخلاق و تربیت اجتماعی است که سیمای آن نشان‌دهنده اصول بنیادینی برای سامان‌دهی رفتار فردی و جمعی در جامعه اسلامی است. این سوره با تأکید بر ادب در برابر پیامبر اکرم^(ص) آغاز می‌شود؛ آنجا که می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقَدَّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! پرا بر خدا و رسولش و پیشی نگیرید» (حجرات: ۱). این آیه نشان‌دهنده نهایت احترام و ادب در برابر مقام نبوت و گامی مهم در تربیت دینی و الگوگیری از سیره پیامبر و ائمه معصومین^(ع) محسوب می‌شود. بی‌تردید کسی که پیامبر و اهل بیت^(ع) را محور زندگی خود قرار دهد، در مسیر گناه، معصیت و جرم قرار نمی‌گیرد.

از دیگر مضامین تربیتی این سوره، نهی صریح از رفتارهای ناهنجار اخلاقی مانند مسخره کردن، غیبت، لقب‌گذاری ناپسند، بدگمانی، و تجسس در زندگی دیگران است (حجرات: ۱۱-۱۲). این مفاسد اخلاقی نه تنها روابط اجتماعی را تضعیف می‌کند، بلکه بستر ارتکاب بسیاری از جرائم را نیز فراهم می‌سازد. از این جهت، سوره حجرات با تأکید بر این نواهی، نقش مهمی در پیشگیری اجتماعی از جرم ایفا می‌کند. ویژگی برجسته دیگر سوره، آن است که بیشتر خطاب‌های آن به مؤمنان و جامعه ایمانی صورت گرفته است. این شیوه خطاب، بر جایگاه والای تربیتی این سوره می‌افزاید و نشان می‌دهد که حفظ کرامت و نظم اجتماعی، نیازمند پایبندی به اخلاق دینی و هنجارهای قرآنی است.

در مجموع سوره حجرات با مضامینی چون احترام، اخلاق، اصلاح روابط اجتماعی

و پرهیز از آلودگی‌های رفتاری، یکی از جامع‌ترین منابع تربیتی قرآن برای ساختن فرد و جامعه‌ای سالم و الهی است.

۴. آیات اخلاقی و پیشگیری از جرائم

قرآن کریم، کتاب هدایت و تربیت است و اصول اخلاقی و دستورات تربیتی برای رشد فردی و اجتماعی انسان ارائه شده است. آیات دوم و سوم سوره طلاق نمونه‌ای روشن از تعالیم اخلاقی قرآن است که می‌تواند در اصلاح رفتار انسان‌ها و در نتیجه، پیشگیری از جرائم نقش مهمی داشته باشد.

در آیه دوم این سوره خداوند ابتدا به مؤمنان توصیه می‌کند که در زمان پایان عده طلاق، رفتار خود را بر پایه معروف - یعنی رفتاری پسندیده، انسانی و مشروع - تنظیم کنند؛ «یا همسران خود را با خوبی نگه دارند یا با روش نیکو از آن‌ها جدا شوند. این دستور اخلاقی نشان می‌دهد که حتی در موقعیت‌هایی مانند جدایی که ممکن است زمینه درگیری، کینه‌ورزی یا انتقام‌جویی فراهم باشد، باید کرامت انسانی حفظ شود. سپس به گواهی‌گیری از دو فرد عادل دستور می‌دهد و بر ادای شهادت برای خدا تأکید می‌کند. این توصیه نیز جنبه اخلاقی و حقوقی دارد؛ زیرا وجود شاهدان عادل و ادای درست شهادت، مانع سوءاستفاده، دروغ‌گویی یا پایمال شدن حقوق طرفین می‌شود. سپس خداوند تأکید می‌کند که این دستورات، اندرزهایی است برای کسانی که ایمان واقعی به خدا و روز قیامت دارند.

بخش پایانی آیه و آیه بعدی، به پاداش اخلاق الهی، یعنی تقوا می‌پردازد و می‌فرماید: «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا»؛ یعنی کسی که تقوا داشته باشد، خداوند راه نجاتی برای او قرار می‌دهد. در آیه سوم، این وعده کامل‌تر می‌شود: «خداوند از جایی که انسان گمان نمی‌برد، به او روزی می‌دهد و کسی که بر او توکل کند، خداوند کفایت امرش را خواهد کرد». این آیات، از امیدبخش‌ترین آیات قرآن است که نقش تقوا و توکل را در آرام‌سازی روانی، ایجاد اطمینان قلبی و در نهایت هدایت انسان به سوی رفتار سالم و قانون‌مند نشان می‌دهند.

دو نکته اساسی قابل استفاده از این آیات در راستای موضوع این تحقیق قابل بررسی است:

۱-۴. نقش اخلاق قرآنی در پیشگیری از جرم

جرم در بسیاری از موارد، محصول ضعف اخلاقی، فشارهای روانی، بی‌عدالتی، فقر، خشم یا عدم خودکنترلی است. آیات فوق، مستقیماً به سه عنصر کلیدی در پیشگیری از جرم می‌پردازند:

تقوا: کنترل درونی انسان در برابر گناه، با درک حضور خداوند در تمام اعمال و افکار. فرد با تقوا هم از انجام جرم خودداری می‌کند و هم تلاش می‌کند که در شرایط بحرانی نیز بر پایه عقل، ادب و دین رفتار کند.

توکل: توکل به خدا، آرامش روانی ایجاد می‌کند و انسان را از اضطراب، ترس و تصمیم‌گیری‌های پرخطر بازمی‌دارد. بسیاری از جرائم ناشی از نگرانی مفرط درباره آینده یا فشارهای اقتصادی است؛ اما توکل موجب می‌شود که انسان بر راه‌حل‌های مشروع و اخلاقی تمرکز کند.

احترام به قانون و حقوق دیگران: دستور به رفتار «به معروف» در طلاق و توصیه به گواهی دادن، نظام حقوقی و اجتماعی را تقویت می‌کند و مانع نقض حقوق و وقوع تخلفات می‌شود.

۲-۴. آثار تربیتی آیات اخلاقی در زندگی فردی و اجتماعی

آیات اخلاقی قرآن کریم، نه فقط در زمینه طلاق، بلکه در همه ابعاد زندگی، الگوی تربیتی برای انسان مؤمن ترسیم می‌کند. اگر فردی به این باور برسد که با تقوا و توکل، می‌تواند مشکلات زندگی‌اش را حل کند و از راه‌هایی خارج از تصور، رزق و روزی دریافت کند، دیگر نیازی نمی‌بیند که به سمت جرم، تخلف یا سوءاستفاده از دیگران برود. علاوه بر آن، تکرار مضامین «رزق پنهانی»، «مخرج» و «کفایت الهی»، در دل انسان نور امید ایجاد می‌کند؛ امیدی که او را از یأس، پرخاشگری، انتقام، کینه و آسیب‌رسانی به دیگران دور می‌سازد.

بنابراین آیات دوم و سوم سوره طلاق نمونه‌ای آشکار از آیات اخلاقی قرآن است که نقش مهمی در تربیت انسان، کنترل درونی، تقویت مسئولیت‌پذیری فردی و در نتیجه پیشگیری از جرائم دارد. این آیات با ایجاد آرامش روانی، تقویت باورهای معنوی و هدایت رفتار، الگویی کامل برای سامان‌دهی زندگی فردی و اجتماعی ارائه می‌دهد. به همین دلیل، فهم

و تدبیر در چنین آیاتی می‌تواند بخشی اساسی از راهکارهای اصلاح اجتماعی و تربیت اخلاقی در جامعه باشد (ر. ک. جمعی از نویسندگان، ۱۳۵۳: ۲۴، ۲۳۶).

۳-۴. اطاعت از خدا راهی برای پیشگیری از جرم

یکی از آیات اخلاقی قرآن کریم برای جلوگیری از ارتکاب جرائم، این است که می‌فرماید: «وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ؛ و (فرمان) خدا و پیامبرش را اطاعت نمایید و نزاع نکنید، تا سست نشوید و قدرت و شوکت شما از میان نرود! و صبر و استقامت کنید که خداوند با استقامت‌کنندگان است» (انفال: ۴۶).

در این آیه، ابتدا اطاعت از خدا و پیامبر به‌عنوان یک اصل محوری تربیت فردی و اجتماعی مطرح شده است. انسان وقتی که با باور قلبی تسلیم اوامر الهی باشد و رسول او را اسوه کامل بداند، در رفتارهای خود به‌گونه‌ای عمل می‌کند که از مسیر هدایت خارج نشود. چنین فردی، دچار طغیان، ظلم، خیانت یا جرم نمی‌شود؛ زیرا روح او از تسلیم و بندگی شکل گرفته و خود را موظف به رعایت حدود الهی می‌داند. از سوی دیگر، نزاع و اختلاف، عامل ضعف جمعی، سستی اراده و تزلزل در تصمیم‌گیری‌های اجتماعی است. قرآن کریم با نهی از جدال و درگیری بی‌ثمر، به این نکته اشاره دارد که ناهماهنگی و تنازع درونی میان افراد جامعه، زمینه‌ساز ناهنجاری، فساد و از بین رفتن امنیت اجتماعی می‌شود. این هشدار الهی، نه فقط در میدان جنگ، بلکه در تمام عرصه‌های زندگی اجتماعی مصداق دارد؛ از خانواده گرفته تا اداره، مدرسه و هر فضای جمعی دیگر.

در ادامه، آیه بر صبر و استقامت تأکید می‌کند و این فضیلت را از شرایط همراهی با خدا می‌داند. صبر، در تربیت اخلاقی انسان نقش اساسی دارد. انسان صبور، در برابر وسوسه‌های شیطانی، فشارهای درونی، و موقعیت‌هایی که ممکن است منجر به لغزش شود، مقاومت می‌کند. صبر یعنی حفظ خویشتن در مرز ایمان و وفاداری به ارزش‌ها، حتی زمانی که شرایط سخت و طاقت‌فرسا است. از این رو، مجموعه این دستورها یعنی اطاعت، پرهیز از نزاع و صبر، یک نظام اخلاقی کامل برای پیشگیری از انحراف و جرم را تشکیل می‌دهند. انسانی که مطیع خداوند است، اهل دعوا و تفرقه نیست و در برابر سختی‌ها صبور

می‌ماند. چنین فردی هم خود از مسیر عدالت منحرف نمی‌شود و هم به آرامش و سلامت جامعه یاری می‌رساند.

بنابراین، آیه مورد بحث یک راهبرد دقیق اخلاقی و تربیتی برای پیشگیری از انحرافات فردی و اجتماعی است که اگر در ساختار فکری جامعه نهادینه شود، بسیاری از جرائم و کج‌روی‌ها به خودی خود از میان خواهد رفت (انصاریان، ۱۳۸۹: ۱۲۵).

صبر در برابر گناه و معصیت، از مسائل بسیار مهم و اساسی برای انسان است. خداوند مهربان، انبیا، ائمه طاهرین و اولیای الهی از همه انسان‌ها خواسته‌اند تا برای حفظ سلامت و سعادت دنیوی و آخرتی خود، از هرگونه گناه دوری کنند و نگذارند پاکی فطرت، روح، نفس و باطن و ظاهرشان آلوده شود؛ زیرا هر آلودگی حجابی میان انسان و رحمت، فضل و احسان خداوند خواهد بود. امام زین‌العابدین^(ع)، در یکی از دعا‌های شریف خود، حقیقت گناه را با بصیرت و علمی لدنی خود، چنین تبیین می‌کند که اگر گناهکاران به این نگرش عمیق ایمان آورند، از گناه دست خواهند کشید و پاک‌دامنان نیز مراقبت بیشتری خواهند داشت تا آلوده نشوند. ایشان سه پیامد تلخ گناه را بیان می‌کند که تجربه تاریخی گناهکاران نیز آن را تأیید می‌کند.

امام^(ع) می‌فرماید: «إِلَهِي أَلْبَسْتَنِي الْخَطَايَا ثَوْبَ مَذَلَّتِي وَ جَلَّلَنِي التَّبَاعُدُ مِنْكَ لِبَاسَ مَسْكَنَتِي، وَ أَمَاتَ قَلْبِي عَظِيمُ جَنَاتِي، فَأَحْيِهِ بِتَوْبَةٍ مِنْكَ؛ خدایا! گناهان، لباس ذلت و خواری بر من پوشانده و دوری از تو، پوشش بی‌خانمانی و بی‌پناهی من شده است و بزرگی گناهان قلبم را به وادی مرگ کشانده است. پس آن را با توبه‌ای به‌سوی خودت، احیا کن» (مجلسی، ۱۴۲۳: ۴۰۶). گناه ارزش واقعی انسان را نزد خداوند می‌زداید؛ زیرا انسان، مخلوقی با جایگاهی والا نزد خدا است. گناه این جایگاه رفیع را می‌شکند و انسان را به موجودی پست‌تر از حیوان تبدیل می‌کند. بنابراین پیشوایان دین بارها تأکید کرده‌اند که از گناه دوری کنید؛ زیرا تعالیم دین اسلام، راهی برای رسیدن به پاکی و سعادت حقیقی است.

۵. فضائل اخلاقی در سوره فرقان و پیشگیری از جرم

سوره فرقان از جمله سوره‌هایی است که به بررسی ویژگی‌های اخلاقی و فضائل فردی بندگان صالح می‌پردازد. یکی از آیات مهم این سوره، این آیه است: «وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ

يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا؛ بندگان خدای رحمان، کسانی هستند که با تواضع و فروتنی بر زمین گام برمی دارند و زمانی که جاهلان با آنان سخن می گویند، پاسخشان سلام و بردباری است» (فرقان: ۶۳). مفسران اهل سنت و تشیع بر اهمیت این تواضع تأکید کرده اند و آن را شاخص برجسته بندگان واقعی خدا دانسته اند. تواضع و فروتنی در این آیه به رفتار فردی اشاره دارد؛ یعنی بندگان خدا هنگام راه رفتن بر زمین با آرامش و وقار، بدون تکبر و غرور، ظاهر می شوند؛ اما مفسران تأکید دارند که این تواضع نباید صرفاً ظاهری و فیزیکی باشد، بلکه باید ریشه در دل و روح انسان داشته باشد و منشأ آن شناخت عمیق نسبت به خداوند و احترام به دیگران باشد. فضیلت اخلاقی تواضع زمانی کامل می شود که فرد به آن تعهد قلبی داشته باشد و آن را از ته دل بپذیرد. در این حالت، تواضع نه تنها خضوع و خشوع را در برابر خداوند نشان می دهد، بلکه روابط اجتماعی فرد را نیز تحت تأثیر قرار می دهد و موجب تقویت پیوندهای انسانی و معنوی می گردد. بدین ترتیب بندگان خدا با این ویژگی به عنوان الگوهای اخلاقی جامعه شناخته می شوند و رفتارهایشان زمینه ساز فضای اخلاقی سالم در اجتماع است. «هون به معنای تذلل و تواضع است. بنابراین، به نظر می رسد مقصود از راه رفتن در زمین، نیز کنایه از زندگی در بین مردم و معاشرتشان با آنان باشد. پس مؤمنین هم نسبت به خدای تعالی تواضع و تذلل دارند و هم نسبت به مردم چنینند» (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۱۵، ۳۳۱).

مفسران در اینجا بر اهمیت حلم و بردباری تأکید کرده اند و این ویژگی را به عنوان یکی دیگر از فضایل اخلاقی مؤمنان معرفی کرده اند. رفتار اجتماعی درست را به ویژه در مواجهه با افراد نادان و جاهل توصیه می کند و به انسان ها دستور می دهد که با این گونه افراد مدارا کنند. چنین رفتاری خود دارای نتایج مهم ذیل است که برای پیشگیری از جرم، مفید است: اولاً اگر به جاهلان با خشونت و برخورد تند پاسخ داده شود، لجاجت آن ها شدت می یابد و در رفتار سرسختانه شان راسخ تر می شوند که این موضوع در نهایت موجب بروز مشکلات و تعارضات اجتماعی می شود. بنابراین آیه به شکل ضمنی و التزامی درصدد پیشگیری از بروز جرائم اجتماعی است؛ زیرا برخورد نامناسب با افراد جاهل می تواند آن ها را به سوی انحرافات اجتماعی و حتی ارتکاب جرم سوق دهد.

ثانیاً اگر انسان با جاهلان درگیر شود و از آرامش و کرامت خود خارج گردد، مقام و ارزش انسانی خود را کاهش می‌دهد. قرآن کریم همواره بر حفظ کرامت انسانی تأکید دارد و انسان را به‌عنوان خلیفه خدا بر زمین معرفی می‌کند. بنابراین شایسته نیست کسی که چنین مقام والایی دارد، دچار لغزش و انحراف شود. درواقع، آموزه‌های قرآن به انسان توصیه می‌کند که به فطرت پاک خود بازگردد و با این بازگشت از گناه و انحراف پرهیز نماید (ر.ک. طباطبایی، ۱۳۷۴: ۱۵، ۳۳۱)

در سیره پیامبر اکرم^(ص) نیز نمونه‌های برجسته‌ای از همین اخلاق و تربیت دیده می‌شود. برای مثال، زمانی که جوانی درخواست انجام عمل منافی عفت با زنان و دختران مسلمان را مطرح کرد، اطرافیان پیامبر عصبانی شده و قصد داشتند با وی برخورد کنند؛ اما پیامبر با نرمی و مهربانی با او سخن گفت و او را از گناه بازداشت و دعا کرد: «اللهم اهد قلبه و حصن فرجه»؛ یعنی خدایا قلبش را هدایت فرما و او را از خطرات شهوت پرستی حفظ کن. این داستان نشان می‌دهد که هدف آیات و تعلیمات الهی، ساختار دادن به جامعه و پیشگیری از انحرافات و جرائم است (سبحانی، ۱۳۹۰: ۲۲۱). این آموزه‌های اخلاقی و تربیتی که در سوره فرقان آمده است، هم به رشد فردی می‌پردازد و هم نقش مهمی در پیشگیری از جرائم اجتماعی و ایجاد فضای سالم و معنوی در جامعه ایفا می‌کند. فضائل اخلاقی فردی در سوره فرقان شامل تواضع و فروتنی، بردباری و حلم، عبادت خالصانه و تقوا است که همه این ویژگی‌ها زمینه‌ساز زندگی سالم و برخورداری از سلامت معنوی و اجتماعی است و از بروز جرائم و انحرافات جلوگیری می‌کند.

نتیجه‌گیری

قرآن کریم به‌عنوان کتاب هدایت و قانون الهی، توانمندی بی‌نظیری در ارائه برنامه‌های تربیتی و اخلاقی دارد که می‌تواند انسان را از لغزش‌ها، گناهان و جرائم مصون نگه دارد. عمل به دستورات این کتاب آسمانی، زمینه‌ساز رشد معنوی و اخلاقی فردی است و موجب تحکیم پایه‌های زندگی سالم و پایدار می‌شود. آموزه‌های قرآن در ابعاد مختلف فردی و اجتماعی نقش مؤثری ایفا کرده و اخلاق نیکو و رفتار صحیح را به‌عنوان ستون‌های اصلی

ساختار جامعه معرفی می‌کنند.

با وجود گنجینه عظیم آیات تربیتی و اخلاقی در قرآن، متأسفانه در عرصه علمی و حقوقی، به‌ویژه در حوزه پیشگیری از جرم، بهره‌برداری مستقیم و تخصصی از این آموزه‌ها کمتر مورد توجه قرار گرفته است. آیات بسیاری، ضمن تبیین عواقب گناه و اثرات مخرب آن بر فرد و جامعه، به‌صورت غیر مستقیم به مسائل حقوقی اشاره کرده‌اند که با توسعه علوم جزا و جرم‌شناسی، می‌توان این مفاهیم را بیشتر بسط داد و تحلیل کرد. از سوی دیگر، توجه به پیشگیری از جرم پیش از وقوع آن، مسئله‌ای کلیدی است که در قرآن نیز به‌طور ویژه مورد تأکید قرار گرفته و می‌تواند راهگشای بسیاری از آسیب‌های اجتماعی باشد.

نکته قابل تأکید این‌که اهمیت روابط فردی و اجتماعی، در سوره فرقان به‌عنوان نماد فضایل اخلاقی، بارها مطرح شده است. رعایت این اصول اخلاقی در تعاملات روزمره، کیفیت زندگی فردی و جمعی را بهبود می‌بخشد و مانع بروز مشکلات و جرائم می‌شود. بنابراین بهره‌گیری گسترده‌تر و عمیق‌تر از آموزه‌های اخلاقی قرآن در تمامی سطوح جامعه، به‌ویژه در زمینه پیشگیری و کاهش جرائم، نه تنها امکان‌پذیر است، بلکه ضروری و حیاتی به نظر می‌رسد.

فهرست منابع

قرآن کریم

۱. انصاریان، حسین، (۱۳۸۹)، *صبر از دیدگاه اسلام*، قم: دارالعرفان.
۲. جمعی از نویسندگان تحت نظر حضرت آیت الله مکارم شیرازی، (۱۳۵۳)، *تفسیر نمونه*، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۳. خسروی، محمدحسن، (۱۳۸۷)، *راهکارهای کنترل جرم از نگاه امیرالمؤمنین^(ع)*، قم: انتشارات نورالسجاده.
۴. دهخدا، علی اکبر، (۱۳۹۰)، *فرهنگ متوسط دهخدا*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۵. سبحانی، جعفر، (۱۳۹۰)، *سیمای انسان کامل در قرآن*، قم: مؤسسه امام صادق^(ع).
۶. شیرازی، ناصر مکارم، (۱۳۸۴)، *اخلاق در قرآن*، قم: مدرسه الامام علی بن ابیطالب^(ع).
۷. طباطبایی، سید محمد حسین، (۱۳۷۴)، *تفسیر المیزان*، (ترجمه: سید محمد باقر حسینی همدانی)، قم: دفتر نشر اسلامی.
۸. عبدالمنعم، محمود عبدالرحمن، (بدون تاریخ)، *معجم المصطلحات الفقهية، القاهرة: دارالفضيلة*.
۹. عسکری، یدالله و دیگران، (۱۳۹۱)، *مدیریت پیشگیری از وقوع جرم و آسیب‌های اجتماعی*، تهران: نشر میزان.
۱۰. مجلسی، محمد باقر، (۱۴۲۳ ق)، *زاد المعاد*، بیروت: مؤسسة الأعلمي للمطبوعات.
۱۱. مسلم، خلفی، (۱۳۸۸)، *مبانی حقوقی پیشگیری از جرم*، قم: نورالسجاده.